

VARIA

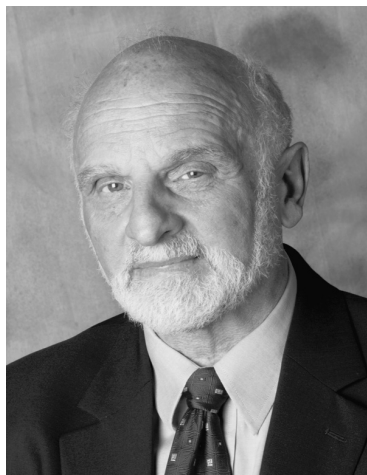
Bibliopolium

Brueggemannt olvasva, illetve egy Brueggemann-olvasat¹

The text is a pretext

Néhány éve történt, hogy amikor az Intézet könyvtárában voltam, bejött egy diák és azt a kérdezte a könyvtárostól: megvan-e az a nagy sárga könyv a jehovizmusról? A könyvtáros elővette az asztalról (közkívánatú könyv lehetett, mert egy egész stósz volt belőle kéznél), odaadta. A diák elment, én pedig arra gondoltam, hogy eszerint a Biblia úgy definiálható, mint az a nagy fekete könyv Istenről. (Persze, a borítólap színe a kiadástól függ.) Nos, mit jelent bibliai – ezen belül – ószövetségi teológiával foglalkozni? A fenti összefüggésben: egy ilyen nagy kék könyvet írni arról a nagy, Istenről szóló fekete könyvről.

Ha az ember (bibliai, mi[ly] más?) teológiáról kezd beszélni, és ha kicsit is őszinte, rögtön előrebecsátja, hogy arról nemcsak nem tud (mert nem ért hozzá), és nem lehet, hanem (ígyen) nem is szabad beszélnie. Majd fúj egyet, új bekezdést nyit, és szemérmetlenül beszélni kezd a teológiáról ([akár] ama bibliáról [is]).²

¹ Elhangzott bizonyos módosításokkal 2012. április 24-én a Kolozsváron tartott Brueggemann-konferencián, valamint október 17-én a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán rendezett könyvbemutatóon. A szöveg egyben a magyar fordítás bevezetője is. A könyvet – Brueggemann, Walter: *Theology of the Old Testament. Testimony, Dispute, Advocacy*. Augsburg Fortress, Minneapolis 2005 – Tunyogi Lehel fordította le: Walter Brueggemann: *Az Ószövetség teológiája. Tanúságtétel, vita, pártfogás*. Fordította Tunyogi Lehel, Exit Kiadó, Kolozsvár 2012.

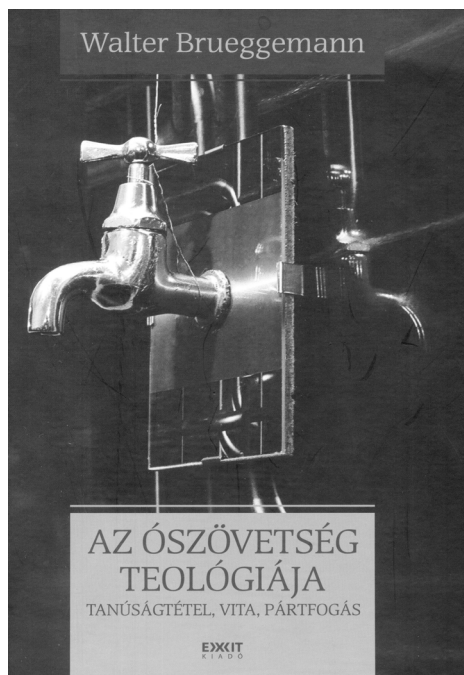
Erről a munkáról Máthé-Farkas Zoltán írt korábban könyvbemutatót folyóiratunkban, ld. Máthé-Farkas Zoltán: Brueggemann, Walter: *Theology of the Old Testament. Testimony, Dispute, Advocacy*. Fortress Press, Minneapolis 2005. In: *Református Szemle* 2007/1, 227–233.

² A parafrazált eredeti: „Ha az ember művészetről kezd beszélni, és ha kicsit is ért hozzá, rögtön előrebecsátja, hogy arról beszélni nemcsak nem érdemes és nem lehet, hanem nem is szabad, majd fúj egyet, új bekezdést nyit, és szemérmetlenül beszélni kezd a művészetről.” Ld. Esterházy Péter: „A csataképfestő”. In: *A halacska csodálatos élete*. Magvető, Budapest 1991, 232.

Még mielőtt bárki rám-, illetve megszólna, rögtön pontosítok: *én* nem értek hozzá, *én* nem értem el addig sem, hogy értek hozzá. Maga a tény, hogy fordítottam, most meg írok hozzá, felkérésre történt. Amit (hozzá)írok, az *más*. Viszont nem másnak tulajdonítható.

Tehát: teológia. (Nem pont, hanem kettőspont – szempont – következik): bibliai. Ezen belül: ószövetségi ([nemcsak] kánontörténeti kérdőjel). Ószövetségi teológia. Mint *olyan*. És: *Az Ószövetség teológiája*. Mint *ilyen*. Mint amit Walter Brueggemann írt.

Már harmadik éve, hogy napjaim nagy részét vele töltöttem. Olvastam, ami még nehezebb, megérteni, fordítani próbáltam. Kideríteni a megszokottól eltérő jelentéssíkon alkalmazott kifejezések értelmét, s lehetőleg magyarul is (újra) egyezményesíthető módon tolmácsolni. Hivatásos fordítók segítségével (mert én nem vagyok sem hivatásos, sem fordító) több revízió is átszűrte a szöveget. Bízom a korrektúrában, hogy a nyomtatásra került változat végül magyaros alakot öltött. S bár állandóan benne voltam a szövegben, mégis úgy érzem, hogy letaglóz az a feladat, hogy írjak róla. Ugyanis annyira lekötött a lexikális szinten tipogó szöveg-fejtés, hogy még nem juthattam oda, hogy az aprólékosra, a részletekre figyelő olvasásból kikerülve a szöveg egészét lássam.

Átfogó és összegző

Brueggemann könyve, a *Theology of the Old Testament*³, vagy ahogy becézgetve szokták emlegetni, a *TOT*, jellegzetesen átfogó és összegző könyv. E jellegzetessége pedig nemcsak tárgya, hanem eljárása és apparátusa természetének (is) tulajdonítható.

Tárgya

„Az ószövetségi teológiának legfontosabb tárgya természetesen Isten.”⁴ Ez egyszerű, alapvető ténymeghatározás. Csakhogy, mint minden evidencia, minél egyszerűbb, annál bonyolultabb.

³ Brueggemann, Walter: *Theology of the Old Testament. Testimony, Dispute, Advocacy*. Fortress Press, Minneapolis 1997. A továbbiakban *TOT*. Magyar fordítása: *Az Ószövetség teológiája. Tanúságtétel, vita, pártfogás*. Exit Kiadó, Kolozsvár 2012.

⁴ *TOT* 117. A magyar fordításban 157.

„Ugyanis legnagyobbbrészt az Ószövetség szövege csupán célzásokkal, nyomokkal, töredékekkel és címkékkel szolgál, minden javaslat nélkül arra vonatkozóan, hogy mi módon illeszkedhetnek össze mindezek az elemek, ha egyáltalán össze illeszkednek.”⁵

Az viszont mindenképpen kiderül, hogy „a rejtőzködő, viszont domináns Tárnya az Ószövetségnek”,⁶ nem hagyja magát kategóriákba foglaltan meghatározni, hanem még az „egyszerre egy szöveg, egyszerre egy részlet”⁷ türelmes tanulmányozásának végén is továbbra „megfoghatatlan és több mint kissé meglepő marad”.⁸

Bár a teo-lógia mindkét komponense egyformán hangsúlyos, Brueggemann a – nem fontosság, hanem sorrend szerinti – második összetevőre tereli a figyelmet és az elsővel újra összekapcsolva állapítja meg, hogy tulajdonképpeni tárgya az Istenről való beszéd. Eddig még mindig a szokványos tárgymeghatározásnál vagyunk. Hanem ezután következik a sajátosan brueggemannni vonása az általa javasolt ószövetségi teológiának: a retorika. A beszédmód.

Az Ószövetségben nemcsak Izráel beszél Istenről, hanem ezen túlmenően, Isten beszél Izráelhez. A két beszéd között viszont Brueggemann nem tesz retorikai különbséget, mert mindkettő Izráel tanúságtétele. „Figyelemre méltó – állapítja meg a szerző –, hogy az Ószövetség nem hangsúlyoz eszmét, felfogást vagy gondolatot, hanem sajátosan *beszédet*.”⁹

A beszéd vizsgálatából Brueggemann sajátos módon kizárja a szöveg történetiségét és az ontológiai kérdéseket. Szerinte az ószövetségi teológiának nem az a kérdése, hogy „mi történt?”, sem az, hogy „mi van?”, hanem hogy „mi jutott kifejezésre Istenről?” És hogy ez az elmondásra került „mi” „hogyan?” fogalmazódik meg Izráel Isten-beszédében.¹⁰

Erre a megközelítési módra Brueggemann még visszatér. A *TOT* magyar fordításához írt utószavában (visszatekintésében) főképpen ezt a két szempontot részletezi mint könyvének leginkább bírált, mert legvitathatóbb vitapontjait. Elismeri, hogy figyelmesebb és körültekintőbb lehetett volna, viszont megállapítását inkább „taktikai”-nak minősíti,¹¹ amellyel Izráel tanúságtételének igazmondását akarta hangsúlyozni. A probléma több figyelmet érdemel, mint amennyit részemről itt kapott. Az érdeklődők haszonnal olvashatják Norman K. Gottwald írását: *Rhetorical, Historical, and Ontological Counterpoints in Doing Old Testament Theology*, a Walter Brueggemann tiszteletére összeállított *God in the Fray* című kötetben.

⁵ *TOT* 117. A magyar fordításban 157.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ *TOT* 117. A magyar fordításban 157–158.

¹⁰ *TOT* 118. A magyar fordításban 158–159.

¹¹ A magyar fordításban 907.

Gottwald szövegét azért is említtem, mert nála lehet olvasni azt az ószövetségi teológiára vonatkozó javaslatot, melybe Brueggemann könyve bámulatra méltóan beleillik. A Society of Biblical Literature 1986-os évi találkozóján bemutatott elképzelése szerint:

„Úgy tűnik, hogy a Héber Biblia teológiája számára egy megfelelő kiindulási pontot jelent mindannak számításba vétele, amit a Biblia mond Istenről, mindannak, amit Isten mond és mindannak, amit az ember mond Istennek. Ez jelentené a szöveg útvonalának alapján és hitelesen történő követését. Az adatok nyilvántartásának és csoportosításának óriási feladata volna. [...] Természetesen a teológiai megszövegezések bizonyos rendszer szerinti pusztá összeadása nem eredményezne teológiát, de az értelmezés, úgy gondolom, megalapozottabb és következetesebben megválaszolhatóbb lenne az adatok szélesebb skálájára nézve, mint manapság.”¹²

A kihívás valódi nagysága csak akkor becsülhető fel, ha valaki meg is próbálkozik birkózni a feladattal. Brueggemann viszont nemcsak megpróbálta, hanem meg is tette mindkettőt: egyrészt az adatgyűjtést (kitekintve mindhárom irányba: arra, amit a Biblia mond Istenről, amit Isten mond, és amit az ember mond Istennek), másrészt az adatok rendszerbe foglalt csoportosítását. Így aztán csakugyan átfogó és összegző könyvet írt, melyet jogosan nevezett „erőfeszítés”-nek.¹³

Eljárása

Brueggemann egyik rendkívüli teljesítménye, hogy megtalálta azt a rendszert biztosító keretet, melybe elhelyezhette a bibliai szövegek – a könyv egész terjedelme során végig biztos kézben tartott – sokféleségét. Tette ezt úgy, hogy a keret nem tűnik mesterkéltnek, hanem arról győző meg, hogy a szöveg természetéből származtatott.

Amint láttuk, „a teológiai megszövegezések bizonyos rendszer szerinti pusztá összeadása nem eredményezne teológiát”. Ahhoz, hogy a rendszer életre keljen, vagyis teológiává legyen, szükség van a rendszer(t meg)határozó gondolatra. A kérdés viszont az, hogy ezt a rendszert alapító gondolatot az értelmező

¹² “It seems to me that a proper beginning point for a theology of the Hebrew Bible is to take account of everything that the Bible says about God, everything that God says, and everything that people say to God. This would be to follow radically and faithfully the course of the text. It would be an enormous task of registering and grouping the data. [...] Of course a mere adding up of all the theological formulations according to some classification system will not produce theology, but interpretation would, I think, be better founded and more consistently answerable to a wider range of data than is now the case.” Gottwald, Norman K.: *Rhetorical, Historical, and Ontological Counterpoints in Doing Old Testament Theology*. In: Linfelt, Tod – Beal, Timothy K. (szerk.): *God in the Fray. A Tribute to Walter Brueggemann*. Minneapolis, Fortress Press 1998, 12. Id. még Gottwald, Norman K.: *Literary Criticism of the Hebrew Bible: Retrospect and Prospect*. In: *The Hebrew Bible in Its Social World and in Ours*. Atlanta, Scholars Press 1993, 219.

¹³ TOT xv. A magyar fordításban 1. és 9.

találta ki, vagy pedig tényleg ott van a Szentírásban? Ha az értelmező alakította ki, akkor a prekoncepció veszélye lép fel. Hogy kiagyalt egy rendszert, melybe bele akarja kényszeríteni a Szentírás sokféle ágazó, „fegyelmez(het)etlen” „rendszer telenségét”. Óriási kihívás egyrészt átlátni az átláthatatlant, másrészt pedig megformálni a megformálhatatlant. Azoknak, akik mégis vállalkoztak erre, a mono-tematikusság, vagy a hagyomány-szemponturnak egysíkú csoportosítás vádjával kellett szembesülniük.

Rendszer helyett rendszeresített rendszerbontás – ez volt Brueggemann megoldása. Annyira szétfeszítette a rendszeralkotás kényszerét, hogy – miközben a redukcionizmus ellen kardoskodott – metaforába, a per metaforájába sűrítette a kategóriákat (mint rendszer-elemek) tovább már nem feszíthető határait.

A per-metafora egy olyan helyzetet hoz létre, melyben Isten tetteiben megmutakozó jelleme, Izráelnek Istennel való élete bontakozik ki az alapvető tanúságtétel, az ellen-tanúságtétel, a kéretlen tanúságtétel és a megtestesült tanúságtétel folyamatában. A négyfajta tanúságtétel bemutatása során Brueggemann a nyelv(tan)i síktól, az egymással versengő hangokon át, a Jahvéval való társviszony (amely az emberi személy, a nemzetek, és a teremtés) koncentrikus érvényességi körein át jut el Jahve jelenlétéhez, a Tórához, a – király, próféta, és bölcs mint – közvetítőkhöz.

A bírósági tárgyalás képanyaga Brueggemann ábrázolásában nem egy formális (használhatnám akár a számos konnotációval megrakott kifejezést: koncepció) pert jelenít meg, ahol nem kaphat hangot csupán a vád, s a betanított szöveget elszavaló ellen-tanú, míg végre a megfélemlített hallgatóság előtt kárhoztatott vádlott fölött elhangzik a kötelező ítélet. Brueggemann-per jelene nem egy-szólamú, nem (pre)konceptcionálisan egy-hangú. A bibliai szöveg természetéből kiindulva és az utóbbi évtizedek új értelmezési helyzetéhez igazodva

„[...] nemcsak a *hangok pluralitására* van tekintettel, amelyek együttesen képezik és taglalják az ószövetségi teológia lényegét, hanem figyelembe veszi azt a mélyen szántó küzdelmet és vitát is, amelyen keresztül Izráel eljut a maga igazságállításaihoz.”¹⁴

A per, „az állítás és cáfolat folyamat- és kölcsönhatásszerűségére irányuló vizsgálat”¹⁵ folyamán egyaránt szóhoz és döntő szerephez jut a már említett négyfajta tanúságtétel mellett a vita és pártfogás is. E három döntésmód nem egymástól elválasztott, hanem egymást számtalanszor keresztező, egymással hangversenyző folyamat. Hiszen például a pártfogás sem mindig egyértelmű, mert

¹⁴ TOT xvi. A magyar fordításban 11.

¹⁵ Uo.

„[...] a Jahve által uralt igazság és a Jahve által irányított valóság védelmén belül még az izraelita tanúk között is adódnak alárendelt viták.”¹⁶

Brueggemann per-metaforájának (egyik) szépsége és ereje, hogy a tanúsítás, vitatás, védelem sok-hangúságában elhangzó diskurzusok mindegyike egyaránt fontos szerephez jutnak, ugyanabban a méltatásban részesülnek. Még az ellentanúság sem feltétlenül mindig negatív előjelű. Mindegyik szólam rendeltetése a többi szólam függvényében érvényesül. Ahogyan József Attilánál olvashatjuk: a konszonancia a disszonanciák harmóniája.

A nyelvtan ugyanaz – mindegy, hogy kinek a szavait jellemzi. A tárgyalóterembe beszüremelő hallgatóság ugyanazt a szót hallja, csak hogy egyenként más-más következtetést von le. S a levont következtetések pluralitásával az elhangzottak pluralitásának jogosságára bólint rá.

Eszköztára

Brueggemann tudós teljesítményének méltatásában nem utolsó helyet kap a rendelkezésére álló apparátus kezelése. Bámulatos az a mód, ahogyan nemcsak a bibliai szöveg hatalmas anyagát tartja biztos kézben, hanem ahogyan a bibliográfiai rengetegben is eligazodik.

Olvasottsága, szakmai tájékozottsága, hivatkozásainak mesterkéletlensége mutatják, hogy nemcsak együtt-, hanem benne él a teológia művelésében. (Ez egyébként meglátszik fogalmazásának lendületességében, parttalan pompájában is.)

Brueggemann azon nagyon kevesek egyike, aki eljutott arra a csúcusra, amikor megengedheti magának a saját gondolat gögjét, ami nélkül nem lehet – nem csak – teológiát művelni. A kifejezést a román filozófustól, Constantin Noicától kölcsönöztem:

„Nemrég megkérdezett valaki, hogy... filozófiát művelve, miért ragaszkodom a saját gondolat gögjéhez. Miért nem elég Plátón; vagy Hegel. Neked is el akarom mondani, hogy mit válaszoltam. Általában mindenki delegáción keresztül él: társadalmilag egy államelnököt delegálsz, hogy foglalkozzék kollektív lényeddel. Vagy delegálsz Heisenberget, hogy megmondja, miként állnak a dolgok a fizikában. De ugyanakkor, minden ember fenntartja magának a jogot, hogy élete egy adott napján ne delegáción keresztül éljen. Például, gyermekedhez nem delegáción keresztül viszonyulsz. Ha pedig filozófiát művelek, nem vagyok hajlandó azt delegáción keresztül tenni. Nem akarom Hegelt delegálni, hogy megmondja nekem, miként állnak a dolgok a filozófiában. Ha nem jutsz el ide, nem tarthatsz igényt arra, hogy filozófiát művelsz.”¹⁷

¹⁶ TOT xvii. A magyar fordításban 11.

¹⁷ “M-a întrebare de curînd cineva [...] de ce, făcînd filozofie, am orgoliul gîndului propriu. De ce nu îmi e de ajuns Platon; sau Hegel. Vreau să-ți spun și ție ce i-am răspuns. În general, orice om trăiește prin delegație: social, delegi un președinte să se ocupe de ființa ta colectivă. Sau îl delegi pe Heisenberg să-ți spună cum stau lucrurile în fizică. Dar totodată, fiecare om își

Aki delegáción keresztül dolgozik, csupán adatokat gyűjt és mondjuk, száznegyven könyvből ollózva összeállít egy száznegyvenegyediket. Brueggemann viszont nem ezt teszi. Nála a több száz bibliográfiai utalás gondolatmenetének nem alkotó-, hanem kísérőeleme. Nem velük, vagy rajtuk keresztül lát és láttat, hanem rájuk is kitekint, hogy elősegítse olvasóit gondolatmenetének követésében.

Ez viszont nem azt jelenti, hogy elutasítja a korábbi, vagy kortárs szerzőkkel való együttgondolkodást és párbeszédet, hiszen teológiáját a vissza- és előretekintés, a diszciplína múltja és lehetséges kilátásai közé ékeli. Többször és másutt is hangsúlyozza:

„Egyetlen felfogható tanulmány sem kezdődik *de novo*, hanem el kell helyezni a múltbeli és jelenbeli folyamatban levő értekezésekbe.”¹⁸

Eichrodt „mesteri munkájá”-ról és von Rad „erőteljes modell”-jéről már könyve elején¹⁹ a legnagyobb elismeréssel ír, mint saját munkásságát is meghatározó művekről.

„Lehetetlen és nem is kívánatos *de novo* kezdeni; a későbbi törekvés elengedhetetlenül átdolgozásnak és felforgatónak minősül, amely úgysem jut el túlságosan messzire vagy túlságosan gyorsan a tudományág eme irányadó változataitól.

Azonban az is világos, hogy nem teheti meg valaki, hogy a huszadik század végén egyszerűen megismételje és újramásolja a teológiai kifejtés ama egykori vezérmintáit. Eichrodtnek a harmincas, von Radnak pedig az ötvenes években történt publikációja óta sok minden változott, mind az értelmezés folyamatában, mind az értelmezés összefüggésében. Mi több, a szóban forgó változás nemcsak hogy újabb törekvést kíván, hanem merész magyarázati megoldást is lehetővé tesz.”²⁰

A *de novo* kezdés lehetetlenségéről, valamint a bibliai teológia művelésének beékeltségéről, Brueggemann a *TOT* után (2001-ben) is ír von Rad ószövetségi teológiájához fűzött bevezetőjében. Annak ellenére, hogy von Rad művét oly meghatározónak, szó szerint korszakalkotónak minősíti, hogy a szaktudományt „pre-von Rad, von Rad és post-von Rad” korszakokra osztja, mégis a korszakolás központjában helyet foglaló von Rad sem mentes a fent említett lehetetlenség és beékeltség által megszabott korlátoktól.

păstrează dreptul ca într-o zi a vieții să nu trăiască prin delegație. De pildă, la copilul tău nu te raportezi prin delegație. Or, dacă fac filozofie, nu vreau s-o fac prin delegație. Nu vreau să-l deleg pe Hegel să-mi spună cum stau lucrurile în filozofie. Dacă nu ajungi la asta, nu poți pretinde că faci filozofie.” Liiceanu, Gabriel emlegeti Noicat in: *Jurnalul de la Păltiniș. Un model paideic în cultura umanistă*. București, Humanitas 2003, 110–111.

¹⁸ *TOT* 1. A magyar fordításban 17.

¹⁹ *TOT* xv. A magyar fordításban 9.

²⁰ Uo.

„Egyetlen, még egy olyan ragyogó tudós se, mint von Rad, nem egy vákuumban működik, sem *de novo* járul hozzá ismereteinkhez. Még a legújított tudós is egy értelmezési hagyomány közepette áll és mielőtt új munka kezdődhet, az előző tudományművelésben már meglevő, még meghatározó kérdések alakjával és lehetőségek horizontjával dolgozik.”²¹

Nem vagyok „Brueggemann-szakértő”, sőt másmilyen szakértő sem, de úgy gondolom, hogy nem szükséges túlzott éleslátás ahhoz, hogy az ószövetségi teológia tovább-korszakolásában Brueggemannra vonatkozóan is elképzeljem ugyanazt az eshetőséget, amely von Raddal már megesett. Bárcsak minél később következzen be a kronológiai tagolás harmadik szakasza, hogy minél tovább üdvözölhessük Brueggemann kortárs voltát, aki – a magyar fordításhoz írt utószavában – szívesen vállalja azok társaságát, akiket ugyanaz az ügy, a bibliai teológia ügye gyűjt össze:

„Örvendek, hogy munkám ilyen nyugtalanító párbeszédet idézett elő. Kedvemre való résztvevőnek lenni az értelmezők ilyen társaságának, akik küzdenek ezekkel a kérdésekkel. Nincs végső szó ezekkel a problémákkal kapcsolatosan, és természetesen az enyém sem az.”²²

Tunyogi Lehel

²¹ “No scholar, not even one as brilliant as von Rad, operates in a vacuum or contributes to our learning *de novo*. Even the most innovative scholar stands in the midst of an interpretive tradition and works with the shape of questions and the horizon of possibilities that are already extant, even determinative, in prior work, before new work can begin.” Brueggemann, Walter: *Biblical Faith as Narrative, Recital, Confession. An Introduction to von Rad's Old Testament Theology*. In: Miller, Patrick D. (szerk.): *The Book That Breathes New Life. Scriptural Authority and Biblical Theology*. Minneapolis, Fortress Press 2005, 60. „Introduction” to Gerhard von Rad, *Old Testament Theology*. Vol. I: *The Theology of Israel's Historical Traditions*. Louisville, Westminster John Knox 2001. ix-xxxi.

²² “I am glad that my work has evoked such a vexing conversation. I am pleased to be a participant in such a company of interpreters who wrestle with these issues. There is no final word on these matters and of course my word is not.” *Retrospect*.